

DESIDERIUS ERASMUS'DA ÖTEKİLEŞTİRME SORUNSALI

Celal YEŞİLÇAYIR*

Öz

Günümüzün önemli problemlerinden biri olarak görülen ötekileştirme sorunsalının tarihin değişik dönemlerinde değişik türleri ile karşılaşmıştır. Bununla birlikte ötekileştirme sorunsalının geçmiş dönemlerde kaleme alınan birçok yazılı esere yansıdığı da dikkatlerden kaçmamaktadır. Rönesans döneminde yaşayan ve yaygın olarak hümanist/hoşgörülü bir aydın/düşünür olarak bilinen Desiderius Erasmus'un eserleri de bu bağlamda düşünülmesi gerekmektedir. Çünkü onun eserleri dikkatli bir biçimde incelendiğinde başka milletlere yönelik dışlayıcı, kötuleyici ve hatta aşağılayıcı bir dil kullandığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamda onun özellikle Yahudilere, Osmanlılara/Türlere ve kadınlara yönelik sarf ettiği ötekileştirici ifadelerin analiz edilmesi akademik anlamda bir gereksinim olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu ötekileştirici tutumuna rağmen onun niçin hümanist, hoşgörülü ya da pasifist olarak anıldığı ise tartışılması gereken başka bir sorunsal olarak belirlemektedir. Bununla birlikte eserlerinde ileri sürdüğü düşünceler irdelenerek Erasmus'un özüne uygun bir biçimde anlaşılması ve bu minvalde yeniden tanımlanması önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erasmus, hümanizm, ötekileştirme, Yahudiler, Türkler, Hristiyanlık

THE PROBLEMATIC OF OTHERISATION IN DESIDERIUS ERASMUS

Abstract

Different types of problematic of otherisation which are seen as one of the today's important problem have been encountered in different periods of history. However, it is noteworthy that the problematic of otherisation was reflected in many written works written in the past. The works of Desiderius Erasmus who lived during the Renaissance period and is widely known as a humanist/tolerant intellectual/thinker should also be considered in this context. Because when his works are examined carefully, it attracts attention that he used exclusionary, offensive and even degrading language towards other nations. In this context, it is an academically need to analyze especially his othering expressions made towards the Jews, Ottomans/Turks and women. Despite his othering attitude, the reason why he was called humanist, tolerant or pacifist appears as another problematic to be discussed. In addition, it is important to understand Erasmus's ideas in accordance with his essence and to redefine them in this way thereby examining thoughts in his works.

Keywords: Erasmus, humanism, otherisation, Jews, Turks, Christianity.

Atf: Yeşilçayır, Celal (2019), "Desiderius Erasmus'da Ötekileştirme Sorunsalı", *Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (16), ss. 218-228.

* Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü,
cyesilcayir@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3132-920X

Giriş

Özü itibarıyla farklı olana olumsuz nitelikler yüklemeye veya onun sahip olduğu değerleri dışlamaya dayalı bir anlam ihtiva eden *ötekileştirme*, günümüzün önemli sorunları arasındadır. Bununla birlikte ötekileştirme sorunsalının köklerinin tarihin eski dönemlerine kadar geri gittiğini ifade etmemiz gerekmektedir. Tarihsel süreç içinde insanların birbirlerini ten rengi, etnik köken, inanç, cinsiyet vb. nedenlerle ötekileştirmesine ya da ayrımcılığa tabi tutmasına önemli sayıda örnek göstermek mümkündür. Geçen yüzyılda özellikle Auschwitz¹ ve Srebrenica'da² yaşanan katliamlar/soykırımlar (*genocide*), insanların birbirlerini ötekileştirmesinin sonucunda ortaya çıkmışlardır. Günümüzün önemli insani bir sorunsalı olarak ötekileştirmeyi siyasal ve toplumsal bir problem olarak nitelendirmemiz mümkündür. Bununla birlikte mezkûr sorunsalın düşünce tarihi boyunca birçok düşünürün/yazarın eserlerine de yansıdığı, birçok eserde başka insanlara yönelik dışlama, ayırım yapma, kötüleme, aşağılama vb. ifadelerin yer aldığı, dikkatlerden kaçmamaktadır. Söz gelimi *muallim-i evvel* olarak bilinen Aristoteles, doğası gereği Yunanlıların, barbar olarak nitelendirdiği diğer halklardan daha üstün olduğunu iddia etmektedir.³ Rönesans döneminde kaleme aldığı yazılarla adından söz ettiren Desiderius Erasmus'un ise hümanist, pasifist ve hoşgörülü biri olduğuna dair yaygın bir kanaat söz konusudur. Ancak onun eserleri dikkatli bir biçimde irdelendiğinde başka milletleri, dinleri ve hatta kadınları kötülediği, onlara hakaret ettiği ifadeler rastlanmaktadır. Şu hâlde ona yakıştırılan mezkûr sıfatlar karşısında onun eserlerinde ötekileştirici bir dil kullanması temel bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

Söz konusu sorunsala istinaden elinizdeki çalışmada Erasmus'un eserlerinde yer alan dışlayıcı ve ayrımcı unsurların felsefi analiz yöntemiyle irdelenmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ona sıklıkla atfedilen hoşgörülü, hümanist ya da pasifist olduğu yönündeki yakıştırmaların hangi ölçüde tutarlı olduğunun tartışılması hedeflenmektedir. Çalışmamız çerçevesinde öncelikle onun yaşadığı çağın kültür ve düşünce atmosferi göz önüne serilmeye çalışılacaktır. İkinci adımda ise Erasmus'un insan anlayışı muhtasar bir biçimde ele alındıktan sonra onun eserlerinde/yazılarında yer verdiği ötekileştirici anlayış tahlil edilmeye çalışılacaktır. Ele alınan analizler üzerinden son tahlilde Erasmus'un düşünce yapısı ve dünya görüşü hakkında bazı çıkarımlara ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede onu tanımlama biçimi ile ilgili bir öneri sunulması amaçlanmaktadır. Her yazar/düşünür kendi çağının çocuğu olarak bilindiğinden onun fikirlerini tartışmaya yaşadığı dönemin düşünce atmosferine kısa bir yolculuk yaparak başlamamız yerinde bir tutum olacaktır.

1. Erasmus'un Yaşadığı Dönemin Düşünce Atmosferi

¹ Nazilerin çok sayıdaki toplama ve yok etme kampından birinin adı.

² 1995'te Hollanda barış gücü korumasında olmasına rağmen Sırp askerleri tarafından 8000 sivil Bosnalı'nın katledildiği yerin adı.

³ Aristoteles, *Politika*, çev. Mete Tunçay, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005), Kitap I, Bölüm 2, 8.

Antik Çağ'da düşünsel anlamda insan merkezli bir anlayış gelişirken, Orta çağ döneminde oluşan Tanrı merkezli anlayış nedeniyle insan salt bir kul olarak görülüyordu. Ancak XIV. Yüzyılda öncelikle İtalya'da baş göstermeye başlayan ve bir bakıma Antik Çağ'ın yeniden doğuşunu temsil eden Rönesans akımı ile birlikte eski dönemin insan anlayışına yeniden dönülmeye başlanmıştır. İnsanın yeniden önemsenmeye başlanması ile birlikte revaçta olan ve Cicero'nun da yaygın olarak kullandığı *insan olmak* anlamına gelen *Humanitas* kavramıdır. Bununla birlikte Rönesans akımının ilmî ve fikrî karakteri de genellikle hümanizm kavramı ile ifade edilmek istenmiştir.⁴ Başka bir deyişle Orta çağ'da önemsenmeyen insanın, Antik Çağ'ın insan ve değer anlayışını eserlerinde işleyen Rönesans düşünürleri *hümanist* olarak adlandırılmaktadır.⁵ Rönesans dönemindeki hümanizm anlayışı insanın ve onun değerinin temele alındığı bir anlayış olmaktan ziyade eski Yunan-Roma eserlerinin okunup anlaşılmasını ihtiva etmekteydi. Hatta bu dönemlerde hümanizmin Hristiyanlıktan beslendiğine dair belirgin emareler söz konusudur ve en tanınmış Hristiyan hümanistler olarak Thomas More, Jacques Lefevre d'Étaples, Guillaume Bude ve Erasmus isimleri ön plana çıkmaktadırlar.⁶ Dolayısıyla hümanizm/hümanist kavramının Rönesans'taki anlamından günümüzde farklılaştığı anlaşılmaktadır. Buna göre o dönemlerde Antik Çağ'ın insan ve değer anlayışına geri dönüşü temsil eden bu kavram günümüzde insan-merkezcilik olarak bilinmektedir.

Rönesans dönemi Antik dönemin düşünce ve kültürünün yeniden canlandığı bir dönem olmasının yanında Avrupa'da baş gösteren savaflara da sahne olmuştur. Öyle ki birçok düşünür o sıralar yaygınlaşan savafların nedenleri ve nasıl sona ermesi gerektiği hususunda bazı düşünceler ileri sürmüşlerdir. Sözgelimi Thomas More'un, *Utopia* adlı eserinde savaş konusu ele alınarak, insanlar kadar vahşi derecede hiçbir hayvanın savaşmadığı ve bu yüzden savaşın tiksiniilmesi gereken bir eylem olduğu ifade edilmektedir. Aynı zamanda savaş ile kazanılan şeref en yüksek şerefsizlik olduğunun da altı çizilmektedir.⁷ Bununla birlikte bu dönemin savaşçı ruhundan etkilenen Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku* adlı bir eser kaleme alarak, savaşın insanlar arasında kaçınılmaz bir durum olduğunu ve bunun yasasının hayata geçirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür.⁸ Erasmus ise Rönesans'da revaçta olan hümanist anlayıştan etkilenmesinin yanında, yaşadığı dönemde süregelen savaflardan duyduğu rahatsızlığı da eserlerine yansıtan bir düşünürdür. Bununla birlikte onun yazılarında insanı anlatırken Antik Çağ'a ait birçok kavram ve fikirten faydalanmakla birlikte, dini temellendirmelere başvurmayı da ihmal etmediği dikkat çekmektedir. Erasmus'da yer alan ötekileştirme sorunsalını tartışmaya öncelikle onun insan anlayışını ele alarak başlamanız yerinde bir tutum olacaktır.

2. Erasmus'un İnsan Anlayışı

⁴ M. Şükrü Akkaya, "Hümanizm'in Çıkışı ve Yayılışı", *DTCF Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 2, (1947): 199.

⁵ Mina Urgan, "Thomas More'un Yaşamı ve Utopia'nın İncelenmesi", *Thomas More, Utopia*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012), 111, 112.

⁶ Muhsin Kadioğlu, "Hümanizm", *Sosyoloji Konferansları*, 23, (2011): 158. (157-165).

⁷ Thomas More, *Utopia*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2012), 81.

⁸ Hugo Grotius, *Savaş ve Barış Hukuku*, çev. Prof. Seha L. Meray, (İstanbul: Say Yay., 2011), 1. Kitap, s. 33.

Erasmus'a göre insana ne öküzün boynuzu ne aslanın pençesi ne timsahınki gibi güçlü bir ağız, ne de kirpininki gibi dikenler verilmiştir. Şu hâlde insan doğuştan çıplak, silahsız, yumuşak etten mütevellit zayıf ve korunaksız bir varlıktır.⁹ Diğer canlılara doğuştan verili olan birtakım yetilerin yerine ise insana akıl bahşedildiği görülmektedir. Dolayısıyla insanların vahşi hayvanlar gibi doğuştan getirdikleri silahları/güçleri olmadığı ve onlar gibi savaşamayacakları aşikârdır. Bununla birlikte doğa tarafından insana bahşedilen akıl yetisi sayesinde hayatını organize etmesine işaret edildiğinden, insanların kendi aralarında savaşmayı değil, bilakis barış içinde yaşamayı sağlamaları gerekmektedir. Erasmus, söz konusu düşünceleri ile yaşanan savaşların aslında insanın özüne aykırı bir durum olduğunu ifade etmeye çalışmaktadır. Öyle ki istediklerini savaş yoluyla elde etmesi gereken canlı türü vahşi hayvanlar iken, insanlar böylesi bir savaş belasının içinde düşmüşlerdir. O, insanların korunaksız ve zayıf olarak dünyaya geldiğinden birbirlerine ihtiyaç duyduklarını ifade eder. Çünkü insan dışındaki canlılar kendilerini savunmak ve savaşmak için kendi türlerine has bazı özel yetiler ile dünya üzerindeki hayatlarını idame ettirirler. Bununla birlikte insan, çıplak, zayıf ve korunaksız bir biçimde dünyaya gelir ve kendisine bahşedilen akli yardımıyla diğer insanlarla dostluk/birlik kurabilme yeteneği ile donatılmıştır.¹⁰ Bununla birlikte insanların doğanın tehlikelerine ve zorluklarına karşı koyabilmesi için toplumlar ve devletler oluşmaya başlamıştır. Öyle ki insanların kendi aralarında birlik ve beraberliği sağlamadıkları müddetçe doğanın güçlüklerine karşı mücadele vermeleri mümkün değildi. Erasmus'un eserlerinde Rönesans ruhuna uygun bir biçimde insanı akıl temelli anlatmaya çalıştığı, bu türden birçok tasvirle karşılaşılmaktadır. Ancak onun insan ile ilgili düşünceleri salt bu doğrultuda ilerlememektedir.

Erasmus, akıl sahibi bir varlık olarak insanın diğer canlı türleri içinde ayrı bir yerinin olduğunu ifade etmekle kalmayıp, insana tanrısallık atfettiği de gözden kaçmamaktadır. Öyle ki canlılar içinde yalnızca insan, aklını kullanarak iyiyi ve kötüyü isteme yetisine sahiptir. Ona göre Tanrı, insanın iyiyi mi, yoksa kötüyü mü tercih edeceğini hisseder ve onu ödül ya da cezaya tabi tutabilir. Dolayısıyla kâinata Tanrı'nın ruhu tarafından algılanabilen tek canlı türü insan ile sınırlıdır.¹¹ Başka bir deyişle Tanrı insana kendi ilahi aklının pırıltısından bahşederek, onu yeryüzünün Tanrısı olacak biçimde yaratmış ve yeryüzüne göndermiştir.¹² Bu bağlamda o insanın beden ve ruhtan oluşan bir varlık olduğunu ifade ederek, beden tarafının madde dünyasına yönelik olduğunu, ruh boyutunun da tanrısallık olduğunu savunmaktadır. Ona göre insan kendine bahşedilmiş akıl sayesinde, ruhi yönünü güçlendirerek, bedeninin arzu ve isteklerini kontrol edebilir/denetleyebilir. Bunun sağlanabilmesi için de küçük yaştan itibaren çocukların dini bir eğitime tabi tutulması gerekmektedir.¹³ Şu hâlde o, kin, açgözlülük, tamah gibi tutkuların insan aklını esir almaması için İsa'nın öğütlerinin öğrenilmesi gerektiğini ileri sürmektedir.

⁹ Erasmus, *Savaşa Karşı*, çev. Pelin Korkmaz, (İstanbul: Zeplin Düşünce, 2014), 11.

¹⁰ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, çev. Celal Yeşilçayır, (İstanbul: Dedalus Yay., 2018), 31.

¹¹ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 28.

¹² Erasmus, *Savaşa Karşı*, 13,14.

¹³ Ralf Müller, *Die Ordnung der Affekte, Frömmigkeit als Erziehungsideal bei Erasmus von Rotterdam und Philipp Melancthon*, (Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt, 2017), 97-99.

Dolayısıyla bir Rönesans düşünürü olarak Erasmus'un insan anlayışında Antik Çağ'ın düşüncesi ile Hristiyanlık teolojisinin harmanlandığı dikkat çekmektedir. Buna göre o, insanı açıklamaya çalışırken bir tarafta rasyonel muhakemelere başvururken, diğer taraftan da Tanrı'nın öğütlerine kulak vermenin insan hayatı için vazgeçilmez derecede önemli olduğunu dile getirmektedir. Diğer taraftan onun düşüncelerinin salt bu minvalde ilerlemediğini ifade etmemiz gerekmektedir. Şu hâlde onun başka dinden, milletten ve hatta cinsiyetten olanlara yönelik ötekileştirici bir tutum benimsediği fikirlere de rastlanmaktadır.

3. Erasmus'da Ötekileştirme Sorunsalı

Erasmus'da farklılıklara ve farklı olanlara yönelik dışlayıcı tutumlarını/fikirlerini temel olarak "1) Yahudilik ve Yahudilere yönelik ötekileştirme", "2) Osmanlılara/Türklere yönelik ötekileştirme", ve "3) Kadınlara yönelik ötekileştirme", olmak üzere üç ayrı kategoride ele alıp, tartışmak mümkündür.

3.1. Erasmus'un Antisemitik Fikirleri

Erasmus'un yazılarındaki Yahudiler ve Yahudilik ile ilgili görüşleri üzerinde durulması gereken önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Onda söz konusu antisemitik fikirlerin bir hayli fazla olduğu gözden kaçmamakla birlikte, burada belirgin olanları göz önüne sermeye çalışalım. Örneğin o, *Deliliğe Övgü* adlı eserinde Yahudileri yermek için Yahudilerin sürekli Musa'nın dinine bağlı yaşadıklarını ve peygamberlerinin yine dünyaya geri geleceklerini zannettiklerini ifade etmektedir.¹⁴ Erasmus, İsa Mesih'in müjdesine sırt çeviren ve Musa'yı bekleyen Yahudilerin bu tutumu bir tür delilik olarak nitelendirmektedir. Bununla birlikte o, aşağılamayı daha ileri bir noktaya götürerek Yahudileri Sinagogların inançsız insanları olarak adlandırmaktadır. Aynı zamanda Yahudiliğin muhtevadan yoksun, şekilsel bir din olduğunu iddia etmekten de geri kalmamaktadır.¹⁵ Erasmus, kendi aralarında savaştıkları için Hristiyanlara ağır eleştirilerde bulunmaktadır. Hatta o, Hristiyanların Yahudiler ve en vahşi hayvanlardan daha vahşi bir biçimde savaştıklarını ifade etmektedir.¹⁶ Buna göre o, Yahudiler ve vahşi hayvanlarda mevcut olan savaşıma tutkusuna Hristiyanların da bulaştığını iddia etmektedir. Oysa insanların kendi aralarında savaşmasının Hristiyanlığın özü ile uyumadığını ve savaşın kötü huylara karşı verilmesi gerektiği ileri sürmektedir. Aynı zamanda o, Yahudilerin savaşıma tutkusunu ilahi bir emre¹⁷ dayandırarak başka insanları yok etmeye çalıştıklarının da altını çizmektedir.

Erasmus'un Yahudilere yönelik yergileri bunlarla da sınırlı değildir ve onların savaşmayı bir hak olarak gördüklerini iddia etmektedir. Ona göre Yahudiler, İsa'nın doğumunu ve peygamber oluşunu bir savaş ilanı olarak görmektedirler. Bu nedenle kendi dinleri için savaşmanın kendileri için bir hak olduğunu düşünmektedirler.¹⁸ Diğer taraftan o, Yahudilerin Tanrı'sı ile Hristiyanların Tanrı'sı arasında büyük bir fark olduğunu iddia eder. Buna göre o,

¹⁴ Erasmus, *Deliliğe Övgü*, çev. Vildan Kamer, (İstanbul: Cem Yay., 2014), 65.

¹⁵ Cornelis Augustijn, "Erasmus und die Juden", *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History*, Vol. 60, No. 1 (1980), 36.

¹⁶ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 52.

¹⁷ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 52.

¹⁸ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 42.

Yahudilerin Tanrı'sının "ordu sürüsünün Tanrı'sı" ve "öç alıcı Tanrı" gibi anlamlar taşıdığını ileri sürmektedir. Ona göre Yahudilerin Tanrı'sı, kendisinden korkanların yükünü hafifleten koruyucu bir anlam taşıırken, kendisinden korkmayanları ise cezalandırır.¹⁹ Erasmus'un antisemitik tutumları mektuplarında da belirgin bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Sözgelimi 1517'de zum Wolfgang Fabricius Capito'ya yazdığı bir mektupta Yahudilerin Mesih'in öğretisi için kötü bir veba olduğunu ve Hristiyanlar için Yahudilikten daha tehlikeli bir şeyin olmadığını ifade etmektedir.²⁰ Bunun yanında o, öteki dillerle kıyaslandığında İbranice'nin barbarca bir dil olduğunu ileri sürmektedir.²¹ Dolayısıyla Erasmus'un Yahudiler ve Yahudilikle ilgili düşüncelerinin oldukça olumsuz ve hatta nefret derecesinde olduğu anlaşılmaktadır.

Erasmus'un Yahudilere ve onların dinlerine yönelik söz konusu ötekileştirici/ayırıcı tutumu birçok yazarın da dikkatini çekmiştir. Guido Kisch, 1969'da kaleme aldığı bir kitapta onun Yahudiler ve Yahudilik hakkındaki tutumunu ele alıp, irdelemektedir.²² Söz konusu küçük hacimli eserde yazar, onun antisemitik fikirlerini örnekleyerek analiz etmektedir. Kisch, eserinin sonuna doğru ise bu kadar derine işlemiş Yahudi düşmanlığına rağmen Erasmus'un bir hoşgörü timsali olarak anılmasının oldukça tuhaf bir durum olduğunu dile getirmektedir.²³ Thomas Kaufmann'a göre Martin Luther ile kıyaslandığında Erasmus'un antisemitik fikirlerinin çok belirgin ve ileri düzeyde olduğunu iddia etmektedir. Söz konusu antisemitizmin altında yatan temel neden ise onun Yahudiler ve Yahudiliğin Avrupa'da Hristiyan birliğinin sağlanmasının önünde büyük bir engel olarak görmesidir. Bu bağlamda o, Tevrat'ı temsil eden Eski Ahit'deki ayetlere inancın devam etmesini doğru bulmayarak, Hristiyanların yalnızca İncil'i temsil eden Yeni Ahit'deki ayetlere inanmalarını önermektedir.²⁴ Benzer biçimde Hans Jansen'de Erasmus'un eserlerindeki ve mektuplarındaki Yahudilere yönelik dışlayıcı tutumun görmezden gelinemeyecek kadar belirgin olduğunu ileri sürmektedir.²⁵ Görebildiğimiz kadarıyla Erasmus, Yahudiler ve onların dinlerine yönelik ciddi anlamda ötekileştirici bir tutum içindedir. Buna göre onun farklı dinlere/milletlere yönelik hoşgörülü ve toleranslı olduğunu iddia etmek oldukça zor görünmektedir. Diğer taraftan onun eserlerinde görülen ötekileştirme sorunsalının yalnızca Yahudiler ve Yahudilik ile sınırlı olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Onun birçok eserinde yer verdiği Türklerle ilgili görüşleri üzerinde durulması gereken diğer bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

3. 2. Erasmus'un Türklerle İlgili Düşünceleri

Kaufmann'ın da ifade ettiği gibi Erasmus eserlerinde ağırlıklı olarak Avrupa'da Hristiyan birliğinin sağlanması olduğu üzerine yoğunlaştığı

¹⁹ Erasmus, *Barişın Şikâyeti*, 40, 41.

²⁰ Augustijn, *Erasmus und die Juden*, 35.

²¹ Denise Dazert, *Distinktion als Lebensform: Eine qualitative Untersuchung ausgewählter Werke von Erasmus sowie Adolph v. Knigge*, (Wiesbaden: Springer VS, 2017), 158.

²² Guido Kisch, *Erasmus' Stellung zu Juden und Judentum*, , Philosophie und Geschichte. Eine Sammlung von Vortragen und Schriften aus dem Gebiet der Philosophie und Geschichte, 83/84, (Tübingen: J.S.B. Mohr, 1969).

²³ Kisch, *Erasmus' Stellung zu Juden und Judentum*, 35.

²⁴ Thomas Kaufmann, *Luthers Judenschriften*, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2013), 181.

²⁵ <https://www.audiatour-online.ch/2015/07/01/warum-antisemitismus-teil-der-europaeischen-kultur-ist/>, Erişim Tarihi: 06.04.2019.

görülmektedir. Diğer bir ifadeyle o, savaşların hâkim olduğu Avrupa'nın kurtuluşunun Hristiyan birliğinin inşa edilmesi ile mümkün olacağına inanmaktadır. Bununla birlikte Hristiyan birliğinin sağlanmasının önündeki bütün engeller ise onun ötekileştirme ve dışlamalarından nasibini fazlasıyla almaktadır. Sözgelimi o, ünlü eseri olan *Deliliğe Övgü*de Türkleri dünyaya hükmetmeye çalışan barbar bir millet olarak nitelendirmektedir. Aynı zamanda o, Türklerin kendi dinlerini üstün görerek Hristiyanlara tepeden bakıp, onları aşağıladıklarını ifade etmektedir.²⁶ Bu tutumu onun Türklerle ilgili genel tutumu hakkında önemli bir fikir verse de, onun diğer yazılarında Türklerle karşı daha sert ve hakarete varan bir üslup benimsediği görülmektedir. Öyle ki o, başka bir yazısında Erasmus, Avrupa'da Osmanlıların bulunmasını içine sindiremediğini, Türklerin adeta "kuduz bir köpeğe" benzediğini ve bu nedenle öldürülmelerinin normal olduğunu ifade etmektedir.²⁷ Bununla birlikte o, 1479 ve 1513 tarihlerinde Osmanlı ile Venedik arasında imzalanan barış antlaşmalarından²⁸ rahatsızlık duyduğunu ifade etmektedir. Çünkü Hristiyanların bir taraftan kendi aralarında savaşırken diğer taraftan Türklerle anlaşmaları onun için kabul edilebilir bir şey değildir.²⁹ Ancak bu noktada onun kabullenemediği/benimsemediği husus savaşın kendisi olmayıp, Hristiyanların birbirleriyle savaşmaları olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü o, Hristiyan ülkelerin Osmanlılarla anlaşma yapmak yerine, birlik olarak onlara karşı savaşmasının Avrupa için daha iyi sonuçlar doğuracağı kanaatindedir.

Avrupa'da barışı sağlamak için Hristiyanlık ekseninde birleşmenin elzem olduğunu savunan Erasmus, Hristiyan olmadıkları için Türklerle söz konusu birlik içinde yer vermemektedir. Türkleri Avrupa'dan uzaklaştırmak bakımından Hristiyan birliğinin kurulması önem arz etmektedir ve bunun gerçekleşebilmesi için öncelikle Hristiyanların kendi aralarındaki savaşları sona erdirmeleri gerekmektedir. Çünkü o, Hristiyan'ın Hristiyan'a karşı savaşını musibetli bir durum olarak nitelendirirken, Hristiyanların birliğine zarar verenlere karşı savaşmanın da iyi bir durum olduğuna inanmaktadır. Söz konusu sorunsala istinaden o, Hristiyanların savaş musibetini kendi dindaşları yerine Türklerle karşı icra etmeleri gerektiğini ifade etmektedir.³⁰ Onun "Türklerden ve şeytanlardan hoşlanıyorsanız böyle kurbanlar vermeye devam etmelisiniz"³¹ ifadesine yer vermesi ise Türklerle şeytanları aynı türden bir kötülük olarak gördüğüne işaret etmektedir.

Bununla birlikte Erasmus'un Türklerle ilgili düşünceleri yalnızca kuduz köpek ya da şeytan benzetmeleri minvalinde ilerlememektedir. Onun yazılarında dikkat çeken başka bir hususun ise Türklerin Hristiyanlığa kazandırılmasına yönelik tavsiyeleri olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle o, Türkleri mağlup etmenin yolunun onların İsa'nın müjdelediği dini kabul etmelerinden geçtiğini iddia etmektedir. Ancak o, Türkleri Hristiyanlaştırmanın önündeki en büyük engel Hristiyanların dinlerinin özünden uzaklaşarak kendi aralarında savaşmaları olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Türklerin İsa'nın dinine geçebilmeleri için

²⁶ Erasmus, *Deliliğe Övgü*, 65.

²⁷ Augustijn, *Erasmus und die Juden*, s. 31.

²⁸ Halil İnalçık, "İmtiyazat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, cilt: 22, (İstanbul: 2000), 248.

²⁹ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 52.

³⁰ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 69.

³¹ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 62.

öncelikle Hristiyanların kendi dinlerinin özüne geri dönmeleri gerekmektedir.³² Çünkü o, Hristiyanların İsa'nın öğütlerinden uzaklaşarak savaş belasına bulaştıkları ve bu belayı kendi dindaşlarına karşı uyguladıklarını ileri sürmektedir. Kanaatimize göre Erasmus, Hristiyan Avrupa'nın içinde bulunduğu savaş ve kargaşa durumunun aslında Hristiyanların İsa'nın öğütlerinden uzaklaşmalarından kaynaklandığının altını çizmektedir. O, Türklerin, Hristiyan ülkelerin kendi aralarındaki savaşları bir fırsat olarak görerek Avrupa ülkelerini fethetmenin planlarını yaptıklarını iddia etmektedir. Aynı zamanda Hristiyan ülkelerin söz konusu tehlikeyi fark ederek savaşı Türklere karşı vermeleri gerektiğini savunmaktadır.

Erasmus, insanlığın içinde bulunduğu savaş ve belalardan kurtulmasının Hristiyanlığın özüne dönmeye bağlı olduğunu birçok yazısında dile getirmektedir. Bununla birlikte o, İsa Mesih'in insanlığın kurtarıcısı olduğunu iddia ederek, ondan bir *barış prensi* olarak da söz etmektedir. Onun gözünde İsa, hayatını insanlığın barışına ve Hristiyanların kardeşliğine adanmış bir peygamberdir.³³ Erasmus'a göre Hristiyanlar, vahşi hayvanlardan daha ileri seviyede savaşmayı bir tarafa bırakıp onun sözlerine kulak verirlerse aralarındaki eski kardeşlik yeniden tesis edilebilecektir. Bununla birlikte o, Hristiyan toplumların kardeşçe, barış içinde yaşamaları sağlandığı takdirde öteki toplumların da bu dini seçmeleri adına önemli bir adım atılmış olacaktır. Erasmus, Türklerin Hristiyanlığı kabul etmesinin yolunun Hristiyanların, dinlerin özüne dönmelerinden geçtiğini iddia etmektedir. Öyle ki Hristiyanlar İsa'ya yarasır bir biçimde, barış içinde yaşamaları savaşta bile kazanılamayacak başarılar zemin hazırlayacaktır.³⁴ Şu halde onun yazılarında Türklerle ilgili hakaret içeren ötekileştirici bir dil kullandığı belirgindir. Diğer taraftan o, bazı yazılarında Hristiyanların iyi örnek olmaları durumunda Türklerin de Hristiyan olabileceğine dair fikirlere de yer verdiği anlaşılmaktadır. Onun, eserleri ve mektuplarında Yahudilere ve Türklere yönelik ötekileştirici tutumlarının yanında *Deliliğe Övgüde* zencinin, rengini değiştirmek istersek onun yüzüzsüzleşip küstahlaşacağını iddia etmektedir.³⁵ Bununla birlikte onun, siyah tenli olanları da ötekileştirme kategorisi içine dâhil ettiği anlaşılmaktadır.

Kanaatimize göre Erasmus'ta belirginleşen temel amacın İsa'nın temellerinin attığı Hristiyan kardeşliğini/birliğini Avrupa'da yeniden inşa etmek olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü o, Ren Nehri'nin, Almanya ile Fransa'yı, Pirene Dağları'nın Fransa ile İspanya'yı ayıran sınır olduğunu, fakat Hristiyanların arasında sınır olmadığını ileri sürmektedir. Aynı şekilde Manş Denizi'nin Fransızlar ile İngilizler arasındaki din kardeşliğini ayırmaması gerektiğini ifade etmektedir.³⁶ Buna göre, onun gerek Yahudilere ve gerekse de Türklere yönelik ötekileştirici/dışlayıcı tutumunda ırk mefhumundan ziyade dinin temel bir sorunsal teşkil ettiği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki o, farklı dinleri ait olmalarından dolayı Yahudiler ve Türkleri, kurulması için mücadele verdiği Avrupa Hristiyan birliğinin önünde önemli bir engel olarak gördüğünü ifade edebiliriz.

³² Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 78.

³³ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 47.

³⁴ Erasmus, *Savaşa Karşı*, 67.

³⁵ Erasmus, *Deliliğe Övgü*, 16.

³⁶ Erasmus, *Barışın Şikâyeti*, 70.

3. 3. Erasmus'un Cinsiyetçi Tutumu

Yahudiler ve Türklere karşı bariz bir biçimde dışlayıcı ve kötüleyici bir tutum benimseyen Erasmus'un yazılarında kadınlara yönelik de ötekileştirici bir dil kullandığı dikkat çekmektedir. Söz gelimi o, doğası itibariyle kadınların özünde delilik ve kötülük olduğunu ifade etmektedir. Buna göre bir kadın doğasındaki deliliği/kötülüğü açığa çıkarmayı engellemek yerine, bir şey bildiğini iddia etmesi delilikte zirve yapmaktır.³⁷ Bununla birlikte onun, yaptığı bazı mukayeselerde kadınlara yönelik aşağılayıcı bir tutum sergilediği dikkat çekmektedir. Söz gelimi o, ülke yöneticilerini kadınlara kıyaslayarak, onların kadınlardan daha aptal olduklarını iddia etmektedir.³⁸ Bu noktada Erasmus'un kadınları ötekileştirmeyi temele alan bir eser kaleme almadığını, ancak onun yazılarının satır aralarında, özellikle de yaptığı kıyaslamalarda, kadınlara yönelik aşağılayıcı tutum benimsediğini ifade etmemiz gerekmektedir. Dolayısıyla onun, belirgin bir biçimde kaleme aldığı antisemitik ve antitürklük anlayışının yanında onun cinsiyet ayrımcılığı yapmaktan da çekinmediği görülmektedir. Buraya kadar yapmaya çalıştığımız analizlere göre ötekileştirme ve ayrımcılığın Erasmus'da temel bir sorunsal olduğu anlaşılmaktadır. Son tahlilde onun eserlerinde sergilediği ötekileştirici tutumlarından hangi çıkarımları yapabileceğimizi tartışmaya çalışalım.

Sonuç

Erasmus'un ortaya koyduğu ötekileştirici tutumunu tek bir gruba/topluma yönelik olmaktan ziyade birden fazla gruba yönelttiği anlaşılmaktadır. Bu minvalde onun kadınlar ve siyah tenlilere karşı ötekileştirici fikirleri farklı bağlamda bir mukayese yapmaya çalışırken ortaya çıktığı görülmektedir. Şu halde kadınlar ve siyah tenli olanlar onun nihai anlamda mücadele ettiği gruplar değildir. Zira o, Avrupa'da Hristiyan birliğinin kurulmasının önünde asıl engeli teşkil eden milletlerin Yahudiler ve Türklere karşı tutumunda da bu unsurun belirginleştiğini ifade etmemiz mümkündür. Öyle ki o, Avrupa ülkelerini birleştirecek yegâne gücün Hristiyan kardeşliği olduğuna inanmaktadır. Dolayısıyla onun, kendi milletini veya başka bir milleti üstün görmekten ziyade Hristiyan ümmeti bilincini inşa etmeye yönelik bir mücadele içinde olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle ondaki ötekileştirme sorununun Avrupa'da Hristiyan kardeşliğini tesis etmekle doğrudan ilişkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak onun ayrımcı/dışlayıcı tutumunda ırk mefhumundan ziyade, dini unsuru benimsemesi, ondaki ötekileştirme sorununun daha alt seviyede olduğu anlamına gelmemektedir.

Diğer taraftan Erasmus'un hümanist olarak anılmasının nedeninin aslında onun yaşadığı dönem ve eserlerinde kullandığı kavramlarla yakından ilgili olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Şu hâlde o, insanı temele alan ve ona salt insan olduğu için değer veren bir anlayışı benimsemekten ziyade, bir Rönesans yazarı olarak eserlerinde Antik Çağ'a ait kültürel öğeleri sık kullanmasından dolayı hümanist olarak adlandırılmaktadır. Bununla birlikte yapmaya çalıştığımız

³⁷ Erasmus, *Deliliğe Övgü*, 30.

³⁸ Erasmus, *Bir Hristiyan Prensin Eğitimi*, çev. Tufan Göbekçin, (Ankara: Öteki Yayinevi, 2000), 50.

analizlere göre Erasmus'un toleranslı, hoşgörülü ya da pasifist biri olduğunu iddia etmenin oldukça zor olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Öyle ki onun, başta Yahudiler, Türkler ve kadınlar olmak üzere, kendinden farklı olanlara yönelik pek toleranslı ya da hoşgörülü olduğunu iddia etmek oldukça zor görünmektedir. Mezkûr ötekileştirici tavırları sergileyen birinin hümanist olarak adlandırılması ise, gerçek anlamda insanlık için mücadele etmiş insanlara yönelik bir hakaret olarak addedebileceğinden dolayı bu yakıştırmadan da imtina edilmesi yerinde bir tutum olacaktır. Diğer taraftan Erasmus'un Hristiyan toplumlara yakıştıramadığı savaşa başka milletlere yönelik (Örneğin Türklerle karşı) meşru olarak görmesi ise onun pasifist olarak nitelendirilmesinin önündeki en büyük engeli teşkil etmektedir. Dolayısıyla dünya genelinde ve ülkemizdeki yaygın kabul görmüş olan Erasmus algısının yeniden düşünülmesi gerektiğini iddia etmemiz mümkündür.

Günümüzde birçok kaynaktan, popüler bir birlik olarak görülen, Avrupa Birliği'nin fikir babası olarak Erasmus adının öne çıktığı görülmektedir. Yaşadığı dönemde Avrupa Hristiyan birliğinin sağlanmasını temel bir şiar edinen birinden bu şekilde söz edilmesi şaşırtıcı bir durum değildir. Hatta Avrupa Birliği'ndeki birçok eğitim, kültür, sanat vb. faaliyetin/projenin Erasmus'un adı ile anılması ona olan hürmete işaret etmektedir. Bu bağlamda Avrupa Birliği tarafından onun adının uluslararası bir öğrenci değişim programına verildiği bilinmektedir. Yapmaya çalıştığımız analizler göz önünde tutulduğunda söz konusu öğrenci değişim programına onun adının verilmesinin oldukça tartışmalı bir durum olduğunu iddia edebiliriz. Şüphesiz uluslararası faaliyet gösteren böylesine önemli bir programa gerçek anlamda hoşgörü sahibi bir hümanistin adının verilmesi yerinde bir tutum olacaktır.

Kaynakça

- Akkaya, M. Şükrü. "Hümanizm'in Çıkışı ve Yayılışı". *DTCF Dergisi* 5/2 (1947): 199-222.
- Aristoteles. *Politika*, Trc. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.
- Augustijn, Cornelis. "Erasmus und die Juden". *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis / Dutch Review of Church History*, Vol. 60, No. 1 (1980): 22-38.
- Dazert, Denise. *Distinktion als Lebensform: Eine qualitative Untersuchung ausgewählter Werke von Erasmus sowie Adolph v. Knigge*, Wiesbaden: Springer VS, 2017.
- Erasmus. *Barışın Şikâyeti*. Trc. Celal Yeşilçayır. İstanbul: Dedalus Yay., 2018.
- Erasmus. *Bir Hristiyan Prensin Eğitimi*. Trc. Tufan Göbekçin. Ankara: Öteki Yayınevi, 2000.
- Erasmus. *Deliliğe Övgü*. Trc. Vildan Kamer. İstanbul: Cem Yay., 2014.
- Erasmus. *Savaşa Karşı*. Trc. Pelin Korkmaz. İstanbul: Zeplin Düşünce, 2014.
- Grotius, Hugo. *Savaş ve Barış Hukuku*. Trc. Prof. Seha L. Meray. İstanbul: Say Yay., 2011.

İnalçık, Halil. "İmtiyazat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. cilt: 22. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Kadıoğlu, Muhsin. "Hümanizm". *Sosyoloji Konferansları*. 23. (2011): 157-165.

Kaufmann, Thomas. *Luthers Judenschriften*, Tübingen: Mohr Siebeck, 2013.

Kisch, Guido. *Erasmus' Stellung zu Juden und Judentum*, Philosophie und Geschichte. Eine Sammlung von Vortragen und Schriften aus dem Gebiet der Philosophie und Geschichte, 83/84, Tübingen: J.S.B. Mohr, 1969.

More, Thomas. *Utopia*. Trc. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Müller, Ralf. *Die Ordnung der Affekte, Frömmigkeit als Erziehungsideal bei Erasmus von Rotterdam und Philipp Melanchthon*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt, 2017.

Urgan, Mina. "Thomas More'un Yaşamı ve Utopia'nın İncelenmesi", *Thomas More, Utopia*, Trc. Sabahattin Eyüboğlu, Vedat Günyol, Mina Urgan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (2012): 107-154.

<https://www.audiatour-online.ch/2015/07/01/warum-antisemitismus-teil-der-europaeischen-kultur-ist/>. Erişim Tarihi: 06.04.2019.